

**СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ
АРХІТЕКТУРИ
ТА МІСТОБУДУВАННЯ**

26' 2011

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БУДІВНИЦТВА І АРХІТЕКТУРИ

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ АРХІТЕКТУРИ ТА МІСТОБУДУВАННЯ

Науково-технічний збірник

Заснований в 1997

Випуск № 26

Київ КНУБА 2011

Сучасні проблеми архітектури та містобудування: Наук.-техн. збірник / Відпов. ред. М.М. Дьомін. – К., КНУБА, 2010. – Вип. 26. – 480 с. Українською та російською мовами.

В збірнику висвітлюються актуальні проблеми досліджень у галузі архітектури та містобудування, теорії та історії архітектури, реконструкції існуючої забудови.

Розрахований на працівників науково-дослідних і проектних організацій викладачів вищих навчальних закладів.

Современные проблемы архитектуры и градостроительства: Науч.-техн. сборник / Ответ. ред. Н.Н. Демин. – К., КНУБА, 2010. – Вип. 26. – 480 с. На украинском и русском языках.

В сборнике освещаются актуальные проблемы исследований в области архитектуры и градостроительства, теории и истории архитектуры, реконструкции существующей застройки.

Расчитан на работников научно-исследовательских и проектных организаций, преподавателей высших учебных заведений.

Відповідальний редактор – член-кореспондент АМ України, доктор архітектури, професор М.М. Дьомін.

Редакційна колегія: доктор технічних наук, професор Габрель М.М.; доктор архітектури, професор Єжов В.І. (заступник відповідального редактора); доктор технічних наук, професор Ключниченко Є.Є.; доктор архітектури, професор Лаврик Г.І.; доктор архітектури, професор Мардер А.П.; доктор технічних наук, професор Михайленко В.Є.; доктор географічних наук, професор Нудельман В.І.; доктор архітектури, професор Панченко Т.Ф.; доктор технічних наук, професор Підгорний О.Л.; доктор технічних наук, професор Плоский В.О.; доктор технічних наук, професор Сергейчук О.В.; доктор архітектури, професор Слепцов О.С.; доктор архітектури, професор Ковальський Л.М.; доктор архітектури, професор Куцевич В.В.; кандидат технічних наук, доцент Товбич В.В. (відповідальний секретар); доктор архітектури, професор Фільваров Г.І.; доктор архітектури, професор Тимохін В.О. (заступник відповідального редактора); доцент Чередніченко П.І. (заступник відповідального секретаря); дійсний член АМ України, доктор технічних наук, професор Яковлев М.І.

Рекомендовано до видання вченою радою Київського національного університету будівництва і архітектури, протокол № 63 від 25. березня 2011 р.

УДК 726.71(477.82)(045)

Л. Р. Гнатюк

доцент каф. містобудування

Національного авіаційного університету

ВПЛИВ ІСТОРИЧНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ПЕРЕДУМОВ НА ВИНИКНЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ САКРАЛЬНИХ КОМПЛЕКСІВ ВОЛИНИ

Анотація: розглядаються питання побудови та трансформації, а також принципи архітектурно-планувальної та об'ємно-просторової композиції культових споруд історичної Волині. Взаємозв'язок зміни образу із передачею образу в ту чи іншу конфесію, зокрема розглядається вплив прийняття унії, поширення католоцизму, а також православ'я.

Ключові слова: сакральний, комплекс, структура, генеза, конфесія, монастир, храм.

Волинь відіграла визначну роль у формуванні слов'янського етносу. На території стикались східні та західні народи, що призводило до активного утворення нових суспільних відносин, консолідації етнічних груп. Вже в VII ст. тут виникає одне з перших об'єднань слов'ян, що стало зародком їх державності.

Географічні межі однієї з історичних областей України – Волині – досить м'які та нестабільні, вони неодноразово змінювались протягом століть. Зменшувались то зменшуючи, то розширюючи територію Волинського краю, досягаючи Бреста на півночі, Холма на заході, Вроцлава на південному заході.

Відповідних змін зазнала і східна межа Волині [1].

Також і назви "Волинь" в різні історичні періоди відповідали різні політичні та адміністративні одиниці. В XI-XII ст. воно ототожнювалось з Волинським князівством, в XVI-XVII ст. – Волинським воєводством Речі Посполитої, в XIX ст. – Волинською губернією Російської імперії, в наш час це звичайно відносять до Волинської області України (рис. 1.).

Давньоруська Волинь або Волинська земля, розташована в басейні річкових притоків Прип'яті та верхів'ях Західного Бугу, була населена слов'янськими племенами дулібів, відомих пізніше під назвою бужан, волинян та лучан. Назва "Волинь" вперше в літописі згадується під 1018 р. та походить від міста Волиня або Велиня, котре знаходилося на Західному Бугу.

Як одне із давньоруських князівств Волинь склалась глибокої давнини. Волинське князівство виникло не в результаті розпаду Київської Русі, а внаслідок місцевого розвитку. В X ст. Волинь знаходилась в залежності від Київських

князів, про що свідчить згадка у літописі: Київський князь Олег, коли йде походом на Візантію (907 р.), серед інших слов'янських племен мав у складі свого війська дулібів, котрі славились стрільбою з лука. В 981 р. великий князь Київський Володимир Святославович приєднав до Київської Русі південно-західну частину Волині. Князь Ярополк, який княжив у XI ст. у Володимирі Волинському, був, по суті, не самостійним князем, а намісником Кієва.

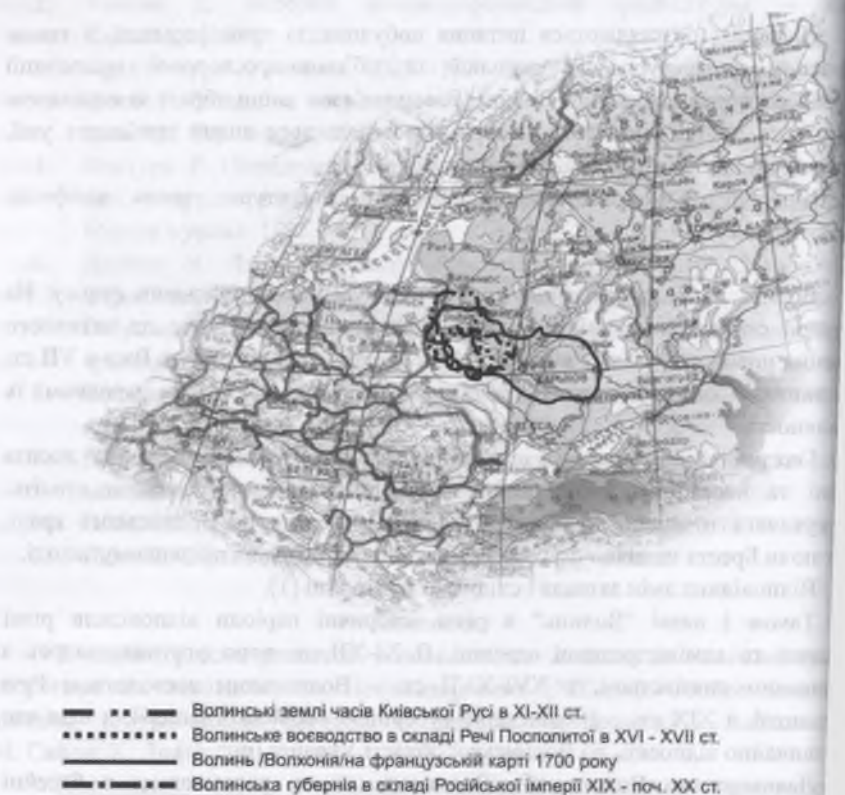

Рис. 1. Еволюція меж історичної Волині.

Одне з найдавніших міст Волині – Луцьк як поселення відоме вже VII ст. Протягом X ст. у результаті розвитку феодалних суспільних відбудування були засновані та виникли такі міста як Бужськ, Червень, Белз, а з XI-X

домі Холм, Любомль, Кам'янець, Пересопниця, Дорогобуж, Перемишль, Кременець та інші.

Досить цікава доля заснування та становлення міста, котре носить ім'я Володимир-Волинський Бузі. Володимир Святославович віддав Волинську землю в удільне володіння своєму сину Всеволоду та заснував місто Володимир, котре після розпаду Київської Русі в XII ст. стало центром Володимиро-Волинського князівства. На Любецькому з'їзді князів (1097 р.) Володимир-Волинський було віддано Дорогобузькому князю Данилу Горевичу, але на Витичевському з'їзді у відповідь на віроломне засліплення вивидом князя Василька цей уділ було в нього відібрано. В кінці XII – початку XIII ст. Володимир-Волинське князівство об'єднує сусідні землі. В 1117 р. воно сталося Володимирі Мономаху. При Романі Мстиславовичі Волинь стає найсильнішим серед південно-руських князівств.

З приєднанням до Волині Галиції, котре було викликане ростом економічних зв'язків та необхідністю спільної боротьби проти польських та хорватських феодалів, утворилось Галицько-Волинське князівство, що досягло найбільшого розквіту та могутності в часи Данила Галицького (1201-1264рр.). Його спадкоємців, послаблене татаро-монгольськими набігами та внутрішньою боротьбою, що спалахнула з подвійною силою після смерті князя Данила, Галицько-Волинське князівство занепадає та втрачає містийність.

З початку XIV ст. Волинська земля стає ареною боротьби між Польщею, Литвою та Литвою. В першій чверті XIV ст. литовські князі захоплюють Рівненську та Пінську землі, що входили на той час до складу Волині. Східна частина Волині після 1340 р. дісталась литовському князю Любарту Ольшановичу, котрий оженився на дочці волинського князя Льва Юрійовича. Згодом Волині стає місто Луцьк.

Після Люблінської Унії (1569 р.) польські феодали фактично встановили свою владу на більшій території українських земель. На території Волині було створено Волинське воєводство, котре об'єднувало три повіти – Луцький, Володимирський та Кременецький. На території Речі Посполитої змінюються тенденції поширення християнських віросповідань – католицизму, православ'я, протестантизму, становлення української греко-католицької церкви [2].

Після II та III поділів Польщі (1793 та 1795 рр.) указом Павла I у 1797 р. було утворено Волинську губернію Російської імперії. До її складу увійшли території Волинського намісництва за винятком Радомишльського повіту, котрий було приєднано до Київської губернії, а також Кременецький, Хмельницький, Дубенський, Ямпольський та Старокостянтинівський повіти колишнього Подільського намісництва.

Центром Волинської губернії в той час стає місто Житомир. Початку ХХ ст. Волинська губернія об'єднувала 12 повітів, у яких було 13 м. 134 містечка, 9682 населених пункти. П'ять значних міст належало приватним власникам (Старо-Костянтинів, Дубно, Заслав, Остріг, Рівно) [3].

В 1919 р. Польща захопила західні уїзди Волинської губернії, і на цій території було утворено Волинське воєводство, до складу якого входили Дубенський, Горохівський, Ковельський, Кременецький, Любомльський, Луцький, Рівненський, Володимирський та Здолбунівський повіти Бузі.

Після приєднання західних областей України до УРСР в 1939 Волинське воєводство було ліквідовано і на його території розмістили Волинська (з обласним центром в м. Луцьку) та Рівненська (центр – в м. Рівно) області. Південна частина Волині увійшла до складу Тернопільської та Хмельницької областей, а східна – до Житомирської області. Північно-західний район древньої Волині з містом Холмом увійшов до складу Польщі, а північна частина з містами Брест та Камень-Литовський увійшла до складу Білорусі.

У відповідності до такого перебігу історії, всі пам'ятки, що виникли на Волині з часу становлення християнства та влади князів Рюриківичів та Гедимінів – сакральні комплекси, будинки, храми, палаци, монастирі і т.д. впродовж XVI-XVII ст. були знищені або перебудовані. Особливо багато пам'яток було зруйновано в період козацьких воєн (в середині XVII ст.) та час II світової війни. Значно змінився образ сакральних комплексів у зв'язку з входом до Унії (XVI-XVIII ст.) та з поверненням до православ'я (XIX ст.).

Перебудову, відновлення та оновлення основних пам'яток старовини було виконано в період становлення православ'я з часу приєднання України до Росії пов'язано з політикою Російської імперії в Західних землях, приєднаних до неї в результаті розподілу Польщі.

Сакральні комплекси становлять одну з найяскравіших сторінок в історії українського народу, мають величезне не тільки художньо-естетичне, а й науково-пізнавальне, просвітницьке та культурно-освітнє значення. Монастир був завжди провідним осередком культурного, історичного, політичного життя та виконував освітні функції та формував обличчя міста. В архітектурній структурі монастирів, що були великими містобудівельними комплексами, відтворювали місто в мініатюрі, відобразилась вся складна історія політичного життя та міжконфесійних відносин на терені Великої Волині [4].

У різні історичні періоди на Волині діяло понад 60 монастирів. В історичних описах описано 57 з них, в т.ч. 12 діючих, в 1852 р. опис доповнено історичними даними про стародавні пам'ятки, які знаходились в монастирях та церквах того часу. На території сучасної Волинської області дослідниками фіксується понад 20 найдавніших монастирів: Володимирський, Богородницький

Михайла Архістратига, Апостолів, Чесного Хреста, Спаський, Іллінський, Чесного Хреста, Полонківський, Пречистинський, Василівський, Спаський, Красносільський, Черчицький, Спаський співжиттєвий, Піддубецький, Римненський Святогірський, Печерський, Жидичинський Миколаївський, Мелецький Миколаївський, Вербський Троїцький, Четвертинський Преображенський, Загоровський Богородицький, Туминський Чесного Хреста, Білостоцький Хрестоздвиженський, Низкиничівський. Частина з них почала з'являтися ще у часи Київської Русі. Для історії багатьох з них існує типовий народний переказ. Після завоювання Києва татарами київські ченці тікали в рідні ліси Волині і утворювали в них невеличкі поселення. З них виникли перші сакральні комплекси. Окремі монастирі були утворені захисниками православ'я на Волині князями Острозькими, Сангушками, Загоровськими та ін. метою протистояння наступу католицизму – Білостоцький, Вербський, Луцький, Хрестоздвиженський, Мелецький. Всі вони надавали їм землю, привілеї на безплатний та позачерговий помол збіжжя на млинах, вирубку лісу для опалення, будівельні роботи. Вони будували для них приміщення, церкви, робили дарчі записи.

Деякі з монастирів Волині, як, наприклад, Жидичинський, Почаївський та інші мали за собою блискуче минуле. Загальною пошаною користувались монастирі Дерманський, Дубенський, Загаєцький, Корецький та інші.

Більш частіші напади татар поставили перед феодалами завдання пристосовувати до оборони не тільки житлові та господарські споруди, але й сакральні комплекси, як окремі храми, так і цілі монастирі. Серед них особливо відзначити монастир-фортецю в Зимно (друга половина XV ст.), Дермані (XV ст.), Межирічі (XV ст.) та інші [62].

Маючи в своїх руках значні земельні наділи та велику кількість селянського від них населення, монастирі здійснювали широке будівництво сакральних комплексів. Більшість їх спочатку мали дерев'яні укріплення, згодом же великі монастирі почали перебудовувати ці укріплення на кам'яні (Дермань – початок XV ст.). Планування та влаштування укріплень сакральних комплексів нічим істотно не відрізняються від укріплень феодальних замків [5]. Для них обирали найзручніші для оборони місця. В центрі сакрального комплексу, як правило, стояла церква. Частина житлових та господарських будівель розміщувались по периметру оборонних мурів і пристосовувалась до оборони, як у Дермані, Зимно, Межирічі. Інколи під мурами комплексу виступав селище (Зимно, Межиріч, Дермань), яке згодом розросталось, приплювалось та перетворювалось на значне поселення міського типу (наприклад Межиріч, Почаїв).

В систему оборонних споруд часто включалась і церква. Найчастіше для цього використовувалась лише верхня частина церкви (Зимно – Успенська церква, 1495 р., Межиріч – Троїцька церква). Іноді для оборони пристосовувалась вся споруда (Острог – Богоявленська церква) [6].

На прикладі сакральних комплексів Волині можна також прослідкувати віддзеркалення світових архітектурних стилів, що свідчить про те, що культурна архітектура розвивалась не у відриві від сусідніх країн, а в тісній взаємозв'язку.

Сакральні комплекси Волині пройшли шлях розвитку, ускладнення конфесійними змінами, що не міг не позначитись на їх архітектурному образі. Вплинуло на зміни в обсягово-просторовій та планувальній структурі. Для вирішення проблем реставрації чи реконструкції сакральних комплексів необхідно простежити основні етапи їх історичного розвитку під впливом історичних, релігійних, політичних чинників та національних питань [7].

Одним з переломних етапів становлення сакральних комплексів було затвердження Унії (1596 р.). В кінці XVII та на початку XVIII ст. більшість монастирів на Волині увійшли до Унії і в них поселились ченці василіанського (базиліанського) ордену. Починаючи з XVII ст. монастирі Волині, котрі прийняли Унію і залишились на традиційних основах офіційного православ'я поступово з різних причин, закриваються, скасовуються, занедбуються, руйнуються (Миколаївська церква у Володимирі-Волинському, Хрестовоздвиженська церква в Луцьку). Поряд з тим помітно зростає кількість уніатських та католицьких храмів, котрі зводяться з урахуванням канонічних вимог нових конфесійних спрямувань. (Різдово-Богородицька церква в Камінь-Каширському, Успенська церква в с.Запрудді Камінь-Каширського р-ну). Відповідно до цих вимог також переобладнується частина колишніх православних монастирів, які перейшли в Унію (Зимненський монастир Почаївська Лавра). Збіднілі монастирі переведені уніатами в парафіяльні церкви і вже після приєднання в 1795 році Волинської землі до Росії так ними залишились.

Після приєднання Волині до Російської імперії в XIX ст. було проведено заходи з реконструкції та реставрації занедбаних православних храмів створено проекти перебудови католицьких храмів на православні (Святотроїцький собор – колишній бернардинський костел в Луцьку; Успенська церква – колишній костел августинців в с. Радехів, Любомльський р-н та ін.).

Колішні католицькі монастирі закриваються, а костели переобладнуються в приходські церкви (церква в Берестечку – колишній монастир тринітаріїв). Для навернення у православ'я чеських та німецьких колоністів в місцях їх поселень зводяться нові церкви при додатков-

фінансуванні з боку держави. (Пантелеймонівська церква в Луцьку). Однією з характерних рис перебудови сакральних комплексів є поява дзвіниці: дво- або триярусної з шатровим покриттям. (Миколаївська в с. Черчицях; Георгіївська церква в Любомлі). Встановлюються нові іконостаси (Стрітенська церква в с. Михнівці Камінь-Каширського р-ну). Решта змін мали декоративний характер і не несли конструктивного навантаження, оскільки виконувались з дерева, та, в основному, були втрачені під час другої світової війни та в результаті вильотних пожеж.

Список літератури:

- Толочко П.П. Від Русі до України. – К., 1996. – 253 с.
- Кудрик В. Маловідоме з історії греко-католицької церкви. – Вінніпег, Манітоба, 1956. – 256 с.
- Карпов Г. Ф. Малороссийские города в эпоху соединения Малороссии с Великою Россиею. – СПб., 1874. – 43 с.
- Годованюк О.М. Монастирі та храми Волині. – К.: Техніка, 2004. – 176 с.
- Трегубова Т. О. Полоне – місто-фортеця XVII століття. – В кн: Мистецтво і сучасність. – К., 1980. – С. 204–210.
- Годованюк Е.М. Надвратные башни городских укреплений в Остроге и Дубно / Е.М. Годованюк // Строительство и архитектура. – К., 1969. – С. 33-36.
- Олейник Е. П. Пространственно-планировочная организация исторического ядра в структуре центра большого города / на примере родов западных областей УССР / Автореферат дисс... канд.арх. – К., 1989.

Аннотація

Рассматриваются вопросы построения и трансформации, а также принципы архитектурно-планировочной и объемно-пространственной композиции культовых зданий исторической Волини. Взаимосвязь изменения образа с передачей храма в ту или другую конфессию. Рассматривается влияние принятия унии, влияние католицизма, а также православия.

Ключевые слова: сакральный, комплекс, конфессия, монастырь, храм.

Abstract

The article describes the main characteristics that have an effect on the formation of a monastery complex. These characteristics include the original purpose (function) of the building; a relief nature; surrounding landscape, the location of the complex within the community, the nature of the site development and its tectonics; the change of the complex function and reconstruction of the building due to historical reasons.

Key words: sacred complex, structure, genesis, denomination, monastery, church, cathedral.